

Opvattingen over tegenprestatie in de bijstand

*Kwalitatief onderzoek op verzoek van het ministerie van Sociale Zaken en
Werkgelegenheid*

Yolanda Schothorst en Judith ter Berg

H7232 | november 2019

Contents

	Management summary	1
1	Inleiding	4
2	Context en beeld van bijstandsgerechtigden	6
2.1	Impressie van de gesprekken en de doelgroep	6
2.2	De stand van zaken in Nederland	7
2.3	Beeld over niet werkenden in het algemeen en bijstandsgerechtigden in het bijzonder	8
3	De term tegenprestatie	12
3.1	Eerste associaties bij term tegenprestatie	12
3.2	De term 'tegenprestatie' is passend maar niet uitnodigend	14
4	Tegenprestatie: draagvlak en invulling	16
4.1	Draagvlak tegenprestatie afhankelijk van het doel	16
4.2	Vooraf vrijwilligerswerk is een passende tegenprestatie	21
5	Verplichtingen en sancties	24
5.1	Rol gemeenten bij uitvoering tegenprestatie nu niet optimaal	24
5.2	Geen draagvlak voor verplichtend karakter tegenprestatie voor iedereen	25
5.3	Geen draagvlak voor financiële sancties bijstandsgerechtigden	26
5.4	Afsluitende wensen en adviezen	27
	Bijlagen	1

Management summary

Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft Kantar, Public Divisie gevraagd kwalitatief onderzoek uit te voeren onder algemeen publiek en bijstandsgerechtigden om inzicht te krijgen in het maatschappelijke humeur over de tegenprestatie in de bijstand: wat zijn de opvattingen en onderliggende waarden?

De volgende twee onderzoeksvragen moesten worden beantwoord:

- Wat vindt men ervan dat mensen die een bijstandsuitkering van hun gemeente ontvangen iets (moeten) doen om maatschappelijk actief te blijven of te worden en van hun gemeente ondersteuning daarbij krijgen?
- Wat vindt men ervan dat mensen die een bijstandsuitkering van hun gemeente ontvangen daar iets voor terug (moeten) doen, in de vorm van een tegenprestatie?

Om deze inzichten te verkrijgen zijn op 5 september 2019, 9 september 2019 en 17 oktober 2019 zes focusgroepen uitgevoerd met de onderscheiden doelgroepen in respectievelijk Amsterdam, Den Bosch en Amersfoort. De deelnemers waren afkomstig uit gemeenten in en rond de onderzoeklocaties, de resultaten hebben daarom niet alleen betrekking op Amsterdam, Den Bosch en Amersfoort.

Kwalitatief onderzoek stelt ons in staat inzicht te verkrijgen in opvattingen van mensen en de achterliggende verklaringen daarvan. Deze vorm van onderzoek is open en exploratief en gaat uit van wat de deelnemers zelf ter sprake brengen. De resultaten uit dit kwalitatieve onderzoek zijn niet te generaliseren naar algemeen publiek en bijstandsgerechtigden in het algemeen. Wel geven ze een beeld van de opvattingen die leven over dit onderwerp.

Navolgend geven we de belangrijkste resultaten weer, gevolgd door onze aanbevelingen.

Samenvatting

De groep bijstandsgerechtigden is divers en kan worden onderverdeeld naar de reden waarom men in de bijstand terecht gekomen is. Het overheersende beeld van het algemeen publiek is dat het mensen zijn met de nodige problemen. Men maakt nadrukkelijk onderscheid tussen mensen die niet kunnen werken en mensen die niet willen werken. Over de groep die niet wil werken wordt negatief gedacht. Bijstandsgerechtigden ervaren dat de samenleving op hen neerkijkt en dat ze zich moeten verdedigen voor het feit dat ze in de bijstand zitten en niet aan het werk zijn. Hun financiële mogelijkheden en de psychische druk die de bijstand met zich meebrengt, beperken hun deelname aan sociale activiteiten in grote mate. De kans op een eventuele armoedeval, de gewinning aan het leven zonder werk en de slechte ervaringen met werk met een burn-out als gevolg maken dat veel van hen angst hebben voor een terugkeer op de arbeidsmarkt.

De term tegenprestatie roept bij de bijstandsgerechtigden meer negatieve dan positieve associaties op. Dat heeft vooral te maken met het verplicht moeten doen van in hun ogen nutteloze activiteiten en het onbetaald moeten doen van voorheen betaalde werkzaamheden. Ook heeft een aantal mensen angst dat deze activiteiten de balans die er nu in hun leven is kan verstoren of contraproductief zal werken op hun ontwikkeling. De associaties van het algemeen publiek zijn positiever, zij zien het vaker als iets terugdoen voor de uitkering die men ontvangt en als een manier om uit je isolement te komen.

Desgevraagd dekt de term tegenprestatie wel de lading maar wordt deze niet als prettig ervaren. De deelnemers zouden het beter vinden als er meer nadruk wordt gelegd op de elementen 'meedoen' en 'je eigen ontwikkeling'.

Voor het leveren van een tegenprestatie 'naar vermogen' is zeker draagvlak zowel onder het algemeen publiek als onder bijstandsgerechtigden zelf. Een tegenprestatie naar vermogen houdt in dat er maatwerk moet worden geleverd en dat het geen verplichting kan zijn voor alle bijstandsgerechtigden. Wie wel en niet in staat is om wat te doen moet goed worden onderzocht. Want het leveren van een tegenprestatie kan bijstandsgerechtigden veel opleveren, vooral op het vlak van persoonlijke ontwikkeling en waardering. Daarbij moet wel rekening worden gehouden met de angst die veel bijstandsgerechtigden hebben voor het aangaan van verplichtingen en de mogelijke consequenties daarvan. Meedoen aan de samenleving als doel van de tegenprestatie wordt belangrijker gevonden dan iets terugdoen voor de samenleving. Maar het een sluit het ander niet uit. Het algemeen publiek heeft nog wel een bedenking in die zin dat het doen van een tegenprestatie niet kan worden gezien als 'vrijbrief' voor het ontvangen van de bijstandsuitkering. Zij vinden dat bijstandsgerechtigden gestimuleerd mogen blijven worden om stappen richting arbeidsmarkt te zetten, anders laat je deze groep 'in de steek'.

De gemeente is de aangewezen partij om bijstandsgerechtigden te activeren. Maatwerk en individuele aandacht moeten daarbij de uitgangspunten zijn. In de ervaring van de bijstandsgerechtigden schort het daar bij de gemeente waar ze wonen nogal eens aan.

Er is geen draagvlak voor het onder dwang opleggen van een tegenprestatie aan alle bijstandsgerechtigden. Wel mag gemeenten verplicht worden gesteld dat ze bijstandsgerechtigden op een goede manier ondersteunen bij het zoeken naar een passende tegenprestatie. Gemeenten moeten er echter rekening mee houden dat een deel van de bijstandsgerechtigden niet zonder meer op deze ondersteuning zit te wachten. Veel deelnemers vinden dat van mensen die in staat zijn om een tegenprestatie te leveren, verwacht mag worden dat ze iets naar vermogen doen. Je moet mensen niet dwingen om iets te doen dat ze niet willen of kunnen, maar het moet ook niet te makkelijk zijn om niets te doen. Maatwerk is het toverwoord.

Vrijwilligerswerk is volgens alle deelnemers de meest passende tegenprestatie. Men denkt dan aan uiteenlopende werkzaamheden die geen betaald werk mogen verdringen en waarmee je iets kunt betekenen voor andere mensen. Werken aan de beheersing van de Nederlandse taal en overige scholing kunnen ook als tegenprestatie gelden, omdat het de kans op werk kan vergroten. Activiteiten die er op zijn gericht om de eigen problemen op te lossen worden in wat mindere mate gezien als tegenprestatie, al kan het oplossen daarvan wel de toeleiding naar betaald werk of vrijwilligerswerk mogelijk maken.

Mantelzorg voor de eigen familie of bekenden wordt eerder gezien als reden waarom men geen tegenprestatie kan doen, mantelzorg voor relatief onbekenden wordt ingewikkeld gevonden.

Er is weinig draagvlak voor sancties voor bijstandsgerechtigden die hun verplichtingen ten aanzien van de tegenprestatie niet nakomen. Sancties zullen ongewenste financiële gevolgen hebben en kunnen de relatie van bijstandsgerechtigden met de gemeente negatief beïnvloeden. Positief belonen zal volgens deelnemers meer effect hebben.

Onze aanbevelingen

Op basis van de resultaten van dit onderzoek willen wij graag de volgende aanbevelingen doen:

- De term tegenprestatie wordt door veel deelnemers aan de gesprekken weliswaar passend genoemd maar roept (te) weinig positieve associaties op.
Wij adviseren om het element 'meedoen' of 'participeren' te verwerken in de omschrijving van deze activiteiten.
- De overgrote meerderheid van de deelnemers aan de gesprekken vindt het bieden van maatwerk door gemeenten aan mensen in de bijstand erg belangrijk.
Laat gemeenten voldoende individuele hulp en ondersteuning bieden bij het zoeken naar een passende tegenprestatie; Breng daarbij de voordelen van het leveren van een tegenprestatie voor de bijstandsgerechtigden goed onder de aandacht.
- De deelnemers aan de gesprekken geven aan dat gemeenten de taak hebben om mensen te begeleiden richting een tegenprestatie.
Vraag aan gemeenten om regelmatig het gesprek over een passende tegenprestatie met alle bijstandsgerechtigden te voeren en samen met hen te onderzoeken wie wat kan doen.
- De deelnemers aan de gesprekken geloven niet in een algemeen verplichtend karakter van de tegenprestatie.
Leg geen verplichting op als mensen echt niet kunnen, Schrijf mensen echter ook niet te snel af. Soms kan enige dwang mensen wel over een drempel helpen.
- In de drie focusgroepen met mensen in de bijstand blijkt dat zij onzeker of zelfs angstig zijn voor het aangaan van verplichtingen en het risico van verandering in inkomsten.
Houd in de begeleiding van mensen naar een tegenprestatie rekening met deze faalangst en met de onzekerheid van bijstandsgerechtigden over de gevolgen voor hun inkomsten.

1 Inleiding

De Participatiewet (PW) schrijft voor dat elke gemeente een verordening vaststelt waarin zij regelt hoe bijstandsgerechtigden een tegenprestatie leveren. Het gaat daarbij om onbetaalde maatschappelijk nuttige werkzaamheden die niet mogen leiden tot verdringing op de arbeidsmarkt en die de re-integratie op de arbeidsmarkt niet mogen bemoeilijken. Deze verplichting van gemeenten geldt sinds 1 januari 2015. Uit onderzoek van het CBS blijkt dat veel gemeenten (40%) zeggen de tegenprestatie niet uit te voeren. De staatsecretaris wil graag weten wat het maatschappelijke humeur is over de tegenprestatie in de bijstand: wat zijn de opvattingen en onderliggende waarden?

Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft daarom Kantar Public Divisie gevraagd kwalitatief onderzoek uit te voeren onder algemeen publiek en bijstandsgerechtigden om inzicht te krijgen in deze thematiek.

De volgende twee onderzoeksvragen moeten worden beantwoord:

- Wat vindt men ervan dat mensen die een bijstandsuitkering van hun gemeente ontvangen iets (moeten) doen om maatschappelijk actief te blijven of te worden en van hun gemeente ondersteuning daarbij krijgen?
- Wat vindt men ervan dat mensen die een bijstandsuitkering van hun gemeente ontvangen daar iets voor terug (moeten) doen, in de vorm van een tegenprestatie?

Om deze inzichten te verkrijgen zijn op 5 september 2019, 9 september 2019 en 17 oktober 2019 zes focusgroepen uitgevoerd met de onderscheiden doelgroepen in respectievelijk Amsterdam, Den Bosch en Amersfoort.

In de volgende hoofdstukken worden de onderzoeksresultaten beschreven. Bijlage 1 geeft een verantwoording van de opzet en de uitvoering van het onderzoek. In bijlage 2 is het respondentoverzicht terug te vinden. Bijlage 3 geeft de gespreksleidraden weer.

Interpretatie rapportage

Kwalitatief onderzoek stelt ons in staat inzicht te verkrijgen in opvattingen van mensen en de achterliggende verklaringen daarvan. Deze vorm van onderzoek is open en exploratief en gaat uit van wat de deelnemers zelf ter sprake brengen. Bij kwalitatief onderzoek gaat het om het beschrijven van de diversiteit aan opvattingen en niet om de frequentie waarmee bepaalde uitspraken worden gedaan.

De resultaten uit dit kwalitatieve onderzoek zijn niet te generaliseren naar algemeen publiek en bijstandsgerechtigden in het algemeen. Wel geven ze een beeld van de opvattingen die leven over dit onderwerp.

Opgenomen citaten dienen ter illustratie; de citaten van deelnemers zijn cursief en door dubbele aanhalingstekens aangegeven; A en B staan respectievelijk voor de discussies met het Algemeen publiek en Bijstandsgerechtigden, ad, db en af staan voor de locaties waar het onderzoek is uitgevoerd: Amsterdam, Den Bosch en Amersfoort.

De deelnemers waren afkomstig uit gemeenten in en rond de onderzoeklocaties, de resultaten hebben daarom niet alleen betrekking op Amsterdam, Den Bosch en Amersfoort.

2 Context en beeld van bijstandsgerechtigden

2.1 Impressie van de gesprekken en de doelgroep

In de focusgroepen met bijstandsgerechtigden wordt al snel duidelijk dat de eigen situatie soms zorgelijk is en dat het een aantal deelnemers de nodige moeite kost om het leven onder controle te houden. In de gesprekken wordt dan ook vaak uit de eigen ervaringen gesproken. In Amersfoort waren de bijstandsgerechtigden wat hoger opgeleid; zij gaven aan veel waarde te hechten aan het blijven meedraaien in de samenleving en vinden dat een goede persoonlijke verzorging daar deel van uitmaakt.

De aanleiding om in de bijstand terecht te komen verschilt: we hoorden psychische en fysieke beperkingen, scheiding, werkloosheid, sociale problematiek. En ook de duur van de bijstandsuitkering varieert sterk: van heel recent (een paar maanden) tot van lange duur (meer dan 30 jaar). De groep in Amsterdam telt drie mannen boven de 50 die al langdurig in de bijstand zitten, in Den Bosch treffen we meer mensen die op wat oudere leeftijd werkloos zijn geworden en mede door de economische crisis niet meer aan het werk hebben kunnen komen. In Amersfoort treffen we drie (jonge) mensen die met een burn-out zijn uitgevallen.

Het viel op dat het voor een aantal bijstandsgerechtigden in Amsterdam en Den Bosch lastig was om hun mening te formuleren over wat meer hypothetische zaken, het proberen het eigen leven vorm te geven stond bij hen meer voorop. Dit betrof vooral degenen die al langdurig in de bijstand zaten. In Amersfoort speelde dit niet, mede omdat het opleidingsniveau van de deelnemers wat hoger was.

Geconfronteerd met het onderwerp tegenprestatie bleek dat het onderwerp de bijstandsgerechtigden raakt; deels omdat zij ervaring hebben met het moeten leveren van een tegenprestatie en deels omdat ze een idee hebben van de eventuele consequenties van het leveren van een tegenprestatie voor zichzelf. Voor het algemeen publiek is het thema meer een ver-van-mijn bedshow. Zij blijken ook nauwelijks mensen met bijstandsgerechtigden in de eigen sociale omgeving te kennen en hebben dus eigenlijk geen referentiekader. Hun reacties zijn meer afstandelijk en gaan uit van wat zij denken dat goed is voor de samenleving en/of de bijstandsgerechtigden. In Amersfoort blijkt een deelnemer zelf in de bijstand te hebben gezeten en is een deelnemer opgegroeid in een eenoudergezin met bijstand. Zij spreken dus wel uit ervaring met dit onderwerp.

De afstand van de bijstandsgerechtigden in dit onderzoek tot de arbeidsmarkt is heel wisselend. Sommigen van hen zijn daar terecht gekomen omdat ze vanwege hun leeftijd geen werk meer konden vinden en zij schatten in dat hun mogelijkheden om aan de slag te gaan zeer beperkt zijn. Anderen kunnen vanwege persoonlijkheids of lichamelijke beperkingen lastig participeren op de arbeidsmarkt. De alleenstaande moeders en de jongste deelnemers in de focusgroepen zijn het meest kansrijk. Hun situatie zal in de komende jaren veranderen waardoor er wel tijd beschikbaar komt om aan het werk te gaan. Probleem daarbij is dat de afstand tot de arbeidsmarkt dan inmiddels behoorlijk groot kan zijn geworden en dat binnen deze groep de nodige angst leeft voor de verplichtingen die een werkend leven

met zich meebrengt. Dit is mede ingegeven door negatieve werkervaringen en burnouts die hebben geleid tot bijstand.

2.2 De stand van zaken in Nederland

Gevraagd naar wat men goed vindt gaan in Nederland komen de bijstandsgerechtigden in Amsterdam met een beperkt aantal zaken zoals de verzorgingsstaat, de schuldsanering, de welvaart. Want al snel gaat men in Amsterdam in op allerlei zaken die in hun directe omgeving niet goed gaan; vaak zijn dat financiële zaken zoals de hoge belastingen, de stijgende prijzen, zorgkosten.

In Den Bosch vinden de bijstandsgerechtigden meer zaken in Nederland goed gaan; opvallend is dat deze groep vaak voorbeelden noemt van burger- en buurtinitiatieven (zoals buurttuinen, kinderactiviteiten). Daarnaast is men ook tevreden over de overgang naar duurzame energie, het bestaan van de voedselbank, de goede zorg en infrastructuur. Ontevreden is men over de manier waarop er met mensen in de bijstand of met mensen met lage inkomens wordt omgegaan. Men noemt dat mensen zorg vermijden door de hoge eigen bijdrage, het onbegrip dat er is voor mensen in de bijstand, de sociale ongelijkheid. Een paar deelnemers vinden dat een slechte uitvoering van de Participatiewet tot ongewenste gevolgen leidt.

In Amersfoort refereren de bijstandsgerechtigden aan de goede zorg in Nederland, het vangnet dat er bestaat, de huursubsidie. Men heeft moeite met de verdergaande digitalisering van de samenleving, de manier waarop er met psychisch verwarde mensen wordt omgegaan, de onpersoonlijke behandeling door allerlei organisaties en bedrijven. Opvallend in Amersfoort is dat men weinig zaken noemt die met hun financiële positie te maken hebben.

Het algemeen publiek komt in Amsterdam, Den Bosch en Amersfoort met meer algemene zaken, zaken die heel Nederland betreffen. Zij vinden het op verschillende terreinen goed gaan in Nederland: het sociale vangnet, de veiligheid, werkgelegenheid, economie, politieke stabiliteit, de kwaliteit van de zorg, goed onderwijs, de infrastructuur, vrijheid van meningsuiting, aandacht voor de natuur en voor duurzaamheid, de acceptatie van allerlei bevolkingsgroepen, de multiculturele samenleving. Vooral in Amersfoort worden veel positieve zaken naar voren gebracht. Een aantal zaken gaat volgens het algemeen publiek minder goed, zoals de bezuinigingen in de jeugdzorg, de hoge zorgkosten voor chronisch zieken, het lerarentekort, het korte termijn denken in de politiek, de druk waaronder mensen tegenwoordig staan, het gebrek aan begrip voor anderen, de grote regeldruk.

Kortom: bijstandsgerechtigden reflecteren snel op de eigen situatie en wat daarin op dit moment positief of negatief uitpakt. En in Den Bosch en Amsterdam hebben negatieve zaken vaak te maken met hun inkomenspositie en hun uitkeringssituatie. Het algemeen publiek kijkt meer naar het grotere geheel en noemt in dat kader andere onderwerpen, zoals onderwijs, klimaat, vrijheid van meningsuiting.

2.3 Beeld over niet werkenden in het algemeen en bijstandsgerechtigden in het bijzonder

Beeld mensen zonder werk

Het beeld van mensen zonder werk is divers. Zowel de bijstandsgerechtigden als het algemeen publiek nemen aan dat mensen zonder werk allerlei leeftijden kunnen hebben, van elkaar verschillen zoals andere mensen van elkaar verschillen en om verschillende redenen niet aan het werk zijn. Het algemeen publiek en de bijstandsgerechtigden in Amersfoort zien binnen de groep niet werkenden ook oudere mensen die minder kansen op de arbeidsmarkt hebben, statushouders die direct een uitkering krijgen en mensen die geen werk kunnen krijgen omdat ze de juiste papieren niet hebben.

Een aantal deelnemers van het algemeen publiek maakt verder een tweedeling in mensen die niet kunnen en mensen die niet willen werken. En niet willen werken kan ook een bewuste keuze zijn.

“Er zijn mensen die niet willen werken maar ook mensen die een burnout hebben gehad en het werk niet meer aankunnen.” (Aad)

“Sommige mensen zijn ook niet geschikt om te werken,” (Aad)

“Ik denk dat er wel een groep is die er voor gekozen heeft om thuis te blijven, bijvoorbeeld voor de kinderen of omdat het financieel mogelijk is.” (Adb)

“Ik denk ook dat er door fusies functies vervallen en mensen er eruit worden gezet.” (Aaf)

“Mensen die door hoge werkdruk iets anders willen, maar niets passends kunnen vinden.” (Aaf)

“Ik ben er zelf met een regeling uitgegaan, heb voor mezelf gekozen en sta nu weer elke dag gezond op.” (Aaf)

Het algemeen publiek stelt dat de meeste mensen die willen werken over het algemeen ook werk kunnen vinden (met uitzondering van de ouderen). Al kan dat soms betekenen dat men concessies moet doen.

Beeld bijstandsgerechtigden

De groep bijstandsgerechtigden is in de ogen van zowel de bijstandsgerechtigden als het algemeen publiek heel gevarieerd; uit de verhalen van de deelnemers kunnen we destilleren dat de volgende groepen worden onderscheiden:

- mensen die echt niet kunnen werken (door psychische of lichamelijke beperkingen, burnouts);
- mensen die tijdelijk niet kunnen werken (bijvoorbeeld door echtscheiding alleenstaande moeder geworden, zzp-er waarvan inkomsten teruglopen, het wegwerken van schulden);
- mensen die hebben gewerkt (en door leeftijd of de economische situatie niet meer aan de slag kunnen komen);
- mensen die niet willen werken terwijl ze het wel zouden kunnen.

Voor de eerste en de laatste groep staan voorop in de beleving. Gesteld wordt dat er inderdaad mensen zijn die niet kunnen en dat degenen die niet willen het eigenlijk verpesten voor degenen die niet kunnen.

“Bij veel mensen heb ik het beeld van een uitkeringstrekker maar er zijn ook mensen die echt niet kunnen.” (Adb)

Het algemeen publiek heeft weinig contact met mensen in de bijstand. In Amersfoort hebben twee deelnemers zelf ervaring met bijstand: een deelnemer groeide op in eenoudergezin met bijstand en een deelnemer heeft zelf in de bijstand gezeten.

Er leven bij algemeen publiek verschillende (voor)oordelen over de aard van deze groep. Het zijn volgens hen vooral:

- laag opgeleiden
- mensen met schulden
- verslaafde mensen (gokken, drugs)
- mensen die niet geschikt zijn om te werken
- daklozen
- mensen met psychische problemen
- arme mensen
- gebroken gezinnen

Daarnaast ziet men mensen die de taal niet machtig zijn, oudere mensen die niet meer aan de slag komen en mensen die de zorg voor familieleden op zich genomen hebben.

De manier waarop het algemeen publiek tegen mensen in de bijstand aankijkt, hangt sterk samen met het type bijstandsgerechtigden dat men voor ogen heeft: over de groep die niet wil werken maar dat wel kan wordt negatief gedacht. Bij de andere groepen is geen sprake van verwijtbaarheid, men heeft het gevoel dat de meeste mensen er niet zelf voor kiezen om in de bijstand te komen, dat de aanleiding niet altijd prettig is en dat het leven van bijstand niet eenvoudig is.

“Het is niet omdat ze daar bewust voor kiezen, maar door omstandigheden raken mensen in de bijstand verzeild.” (Aaf)

Mensen in de bijstand op hun beurt vinden dat de samenleving op hen neerkijkt, hen neerbuigend behandelt, dat ze weinig waardering krijgen, dat ze worden gezien als lui, dat anderen hen arm vinden en dat ze niet zouden willen werken.

“Je krijgt toch het stempel dat je niets kan.” (Bad)

“Ga je nog eens een keer werken?” (Baf)

“Je bent jong, ga maar eens aan de slag,” (Baf)

Men voelt zich ook afgerekend op het eigen handelen, er worden oordelen over hen uitgesproken zonder dat mensen weten wat er precies aan de hand is. Mensen in de bijstand hebben soms het gevoel dat ze zich moeten verdedigen voor de situatie waarin ze terecht zijn gekomen. En niet alleen naar de buitenwereld toe, maar zij nemen zichzelf ook de maat. Want werken is de norm in Nederland, een norm waar zij niet aan kunnen voldoen. Voor een deel van de bijstandsgerechtigden levert het in de bijstand zitten psychische druk op. Het stempel bijstand limiteert naar hun zeggen ook hun mogelijkheden om

deel te nemen aan sociale activiteiten en voor een deel van de deelnemers betekent dit dat zij veel tijd thuis doorbrengen.

“Ik heb problemen met mijn knie en dan zeggen mensen: ‘maar je kan toch gewoon lopen en dan kun je toch ook gewoon werken?’” (Bdb)

“Ik kijk heel denigrerend naar mezelf, van waarom kan ik niet werken. Ik vind het moeilijk om bij vrienden aan te sluiten omdat die meer uit kunnen geven.” (Bdb)

“Mensen vragen altijd wat voor werk doe je, wat verdien je?” (Bad)

“Beste vriendin met baan zit op Tinder en zegt: als ik iemand in de bijstand zie, dan swipe ik naar links.” (Bad)

“Je hebt niks om mee te pronken.” (Bad)

“Als je niet veel te besteden hebt, kun je geen leuke dingen doen. Als je OV moet pakken, ben je al veel geld kwijt.” (Bad)

“Zelfs de gemeenteambtenaren hadden een vooroordeel, ze verwachtten dat je met een fiets met lekke banden komt en niet met een dure auto.” (Baf)

“het is soms wel zo dat je je aangevallen voelt en dat je je moet verdedigen.” (Baf)

In de reacties komt ook naar voren dat mensen in de bijstand soms bang zijn om verandering in hun situatie aan te brengen. Een deelnemster vertelt bijvoorbeeld dat ze nu alles financieel op orde heeft en bang is een eventuele baan weer snel te verliezen en dan een aantal maanden zonder inkomen te zitten. Dat risico wil ze niet lopen. Andere deelnemers gaan er van uit dat toeslagen veranderen of vervallen als je werk accepteert en dat je dan per saldo slechter uitkomt dan met de uitkering. De angst voor een armoedeval blijkt bij meer deelnemers te leven.

De daginvulling van de bijstandsgerechtigden is heel wisselend. Sommigen zijn heel actief met vrijwilligerswerk, anderen beperken zich tot hun hobby's. De alleenstaande moeders zijn druk met het huishouden en de verzorging van de kinderen. Uit de verhalen blijkt dat men gewend is aan een bepaald ritme, dat de daginvulling is afgestemd op hun mogelijkheden, financieel en persoonlijk. Het kan echter ook lastig zijn om de beschikbare tijd in te vullen. In Amersfoort verwoordt een deelnemer het heel kernachtig: *“Je hebt een zee van tijd, de verveling slaat snel toe en dan kun je verkeerde dingen gaan doen.”*

Het algemeen publiek heeft weinig idee van de manier waarop mensen in de bijstand hun leven vormgeven. Ze hebben amper contact met deze groep en vinden daarom dat zij zich daar niet over uit kunnen spreken. Een enkele deelnemer is negatief, heeft het idee dat mensen in de bijstand alleen met nutteloze activiteiten bezig zijn.

Kortom: de groep bijstandsgerechtigden is divers en kan worden onderverdeeld naar de reden waarom men in de bijstand terecht gekomen is. Het overheersende beeld van het algemeen publiek is dat het mensen zijn met de nodige problemen. Men maakt nadrukkelijk onderscheid tussen mensen die niet kunnen werken en mensen die niet willen werken. Over de groep die niet wil werken wordt negatief gedacht. Bijstandsgerechtigden ervaren dat de samenleving op hen neerkijkt en dat ze zich moeten verdedigen voor het feit dat ze in de bijstand zitten en niet aan het werk zijn. Hun financiële mogelijkheden en de psychische druk die de bijstand met zich meebrengt, beperken hun deelname aan sociale activiteiten in grote mate. De kans op een eventuele armoedeval, de gewenning aan het leven zonder werk en de slechte ervaringen met werk met een burnout als gevolg maken dat veel van hen angst hebben voor een terugkeer op de arbeidsmarkt.

3 De term tegenprestatie

3.1 Eerste associaties bij term tegenprestatie

Het begrip tegenprestatie wordt direct gekoppeld aan de bijstand, dat is gezien de opbouw van het gesprek ook wel logisch. Maar wat ook opvalt is dat bijstandsgerechtigden ervaren dat ze hier blijkbaar zelf mee te maken hebben en dat het algemeen publiek wel heeft opgemerkt dat mensen in de bijstand geacht worden om een tegenprestatie te leveren. Het algemeen publiek weet echter niet precies wat het inhoudt, ze spreken vaak in termen van 'ik neem aan', 'zou moeten'.

Een overzicht van alle associaties:

Figuur 1 eerste associaties bij de term tegenprestatie

bijstandsgerechtigden Amsterdam	algemeen publiek Amsterdam
Lachen, niet aangesproken Normaal dat ik wat terugdoe voor de maatschappij Je bent onder de mensen Geeft voldoening Moeder past op, ik doe wat voor haar terug Mijn moeder en oma helpen Zorgen voor mensen Hoofdpijn	Werk is lonend Doe wat! Werken in speeltuin Verplichting Verschillende dingen Meedoen, iets sociaals Voor wat hoort wat Aangepast op wat je kan Doet men al, mensen zetten zich al in Mensen die niet willen moet je gewoon korten Moet mensen helpen om aan het werk te komen
bijstandsgerechtigden Den Bosch	algemeen publiek Den Bosch
Slaventijdperk Stress Verplicht Bedacht door de rijken Niet nodig: basisinkomen Stimuleren, niet straffen Meer aandacht voor individu Maatwerk Frustratie Moeten voldoen aan wat de gemeente wil Tegen = onvriendelijk Goedkope arbeid	Minister heeft dat gezegd Sociale participatie Niet vanzelfsprekend iets krijgen maar iets terugdoen Proberen aan het werk te komen Afdragen als je een baan krijgt als terugbetaling Loon naar werken Iets terugdoen waar je goed in bent, wat je leuk vindt Ergens mee helpen Buddy zijn Eerlijk Voor wat hoort wat Goed voor ze om iets terug te doen
bijstandsgerechtigden Amersfoort	algemeen publiek Amersfoort
Stress Oneerlijkheid, niet passend bij thuissituatie Verschilt per gemeente Is goed, je kunt iets doen, levert eigenwaarde op Moet bij je passen Plicht? Is het wel haalbaar? Kijk naar het individu	Heel goed Iets doen voor wat je krijgt Is dat nodig, je betaalt toch premies en belasting? Op lange termijn komen mensen uit hun isolement Waarom zou je dat doen, dan ben je dief van je eigen portemonnee Potentie Principe is niet terecht

Zowel de bijstandsgerechtigden als het algemeen publiek noemen voorbeelden van zinloze of niet passende activiteiten zoals tegeltjes plakken, papierprikken, productiewerk, snoep inpakken, schortjes opvouwen of schoffelen. Vooral de bijstandsgerechtigden in het gesprek in Den Bosch geven aan ervaring te hebben met dit soort werkzaamheden. Wat hen duidelijk dwarszit is dat ze onbetaald werk doen dat in hun ogen betaald werk zou moeten zijn, maar is wegbezuinigd.

“Dit had ook gewoon een betaalde baan kunnen zijn.” (Bdb)

De term roept enerzijds een negatief gevoel op (‘moeten’, ‘plicht’, ‘nutteloos’, ‘dwang’, ‘verkeerd principe’), maar aan de andere kant zien deelnemers in alle groepen ook direct een positieve kant (‘iets terugdoen’, ‘voor wat hoort wat’, ‘meedoen’). De associaties van het algemeen publiek zijn over het algemeen positiever dan die van de bijstandsgerechtigden, zij zien het ook vaker als iets terugdoen voor de uitkering die je ontvangt. Een deelnemer in de bijstand vindt het vervelend dat je daarmee het gevoel krijgt dat je je hand ophoudt en blijkaar moet laten zien dat je dankbaar bent voor wat je krijgt.

De bijstandsgerechtigden in Den Bosch reageren negatiever op de term tegenprestatie dan in Amsterdam en Amersfoort. Het lijkt er op dat men op zich niet tegen het idee is, maar dat de manier waarop hun eigen gemeenten hier mee omgaan hen niet altijd goed bevalt.

“Omdat je moet voldoen aan wat de gemeente vindt.” (Bdb)

“Je krijgt een brief dat je maandag op gesprek moet.” (Bdb)

“Je moet meer kijken naar wat mensen hebben gedaan en hen daar dan in terugplaatsen.” (Bdb)

“Bij de sociale dienst zeiden ze: je moet gewoon je bed uitkomen en werken.” (Bdb)

In de focusgroep in Amsterdam hebben de bijstandsgerechtigden dit soort ervaringen niet specifiek met het leveren van een tegenprestatie, maar ook daar ervaart men bijvoorbeeld dwang van de gemeente om op gesprek te komen.

In Amersfoort lijken de bijstandsgerechtigden weinig ervaring te hebben met het moeten leveren van een tegenprestatie. Een deelnemer vertelt dat hij vrijwilligerswerk moest doen dat niet paste; dat had met de aard van het werk te maken (schroeven sorteren) en met de doelgroep waar hij mee samen moest werken (alcoholisten en drugsverslaafden). Een aantal deelnemers in deze groep vraagt zich direct af in hoeverre een tegenprestatie kan aansluiten bij hun interesses en mogelijkheden.

Uit veel reacties blijkt dat een tegenprestatie alleen als zinvol wordt ervaren als mensen het ook daadwerkelijk kunnen en willen. Want een tegenprestatie onder dwang opleggen, heeft geen zin en het uitvoeren van nutteloze activiteiten valt ook niet in goede aarde. Ook vindt men het niet terecht als een tegenprestatie zorgt voor verdringing van bestaand betaald werk. Het kunnen leveren van een tegenprestatie is volgens de deelnemers niet gebonden aan zaken zoals leeftijd of opleiding, maar aan de fysieke, psychische en praktische belastbaarheid van mensen.

“Sommige mensen zijn er niet geschikt voor, <>, die mensen moeten ze met rust laten.” (Bad)

“Je moet kijken naar wat iemand kan.” (Bdb)

“Is het haalbaar, in wat voor een situatie zit je?” (Baf)

“Ik ben al zo veel vrijwillig aan het doen dat als ik er iets bij moet doen, dan kan het hele kaartenhuis in elkaar storten.” (Baf)

Een enkele deelnemer stelt dat mensen die al lang in de bijstand zitten misschien moeilijker tot een tegenprestatie kunnen komen. Anderen vinden echter dat iedereen iets naar vermogen kan doen. Dat hierbij maatwerk moet worden geleverd, komt in alle gesprekken terug.

Gevraagd naar activiteiten die kunnen gelden als tegenprestatie komen vooral allerlei vormen van vrijwilligerswerk naar voren. Met de nadruk op het element vrijwillig. In tweede instantie wordt het volgen van scholing genoemd als een passende activiteit. In Amersfoort wordt daar nog aan toegevoegd dat het goed zou zijn als er werkervaringsplekken door werkgevers beschikbaar worden gesteld.

Kortom: de term tegenprestatie roept bij de bijstandsgerechtigden meer negatieve dan positieve associaties op. Dat heeft vooral te maken met het verplicht moeten doen van in hun ogen nutteloze activiteiten en het onbetaald moeten doen van voorheen betaalde werkzaamheden. Ook heeft een aantal mensen angst dat deze activiteiten de balans die er nu in hun leven is kan verstoren of contraproductief zal werken op hun ontwikkeling. De associaties van het algemeen publiek zijn positiever, zij zien het vaker als iets terugdoen voor de uitkering die men ontvangt en als een manier om uit je isolement te komen.

3.2 De term ‘tegenprestatie’ is passend maar niet uitnodigend

De term tegenprestatie dekt de lading, de term is duidelijk maar wordt niet altijd als prettig ervaren. Het element ‘tegen’ komt bij sommige deelnemers negatief over. En het element ‘prestatie’ appelleert bij bijstandsgerechtigden aan ‘moeten presteren’ wat angst bij hen oproept.

“Een raar woord, het klinkt niet als iets positiefs, klinkt niet vriendelijk.” (Aad)

“Je krijgt geld op je bankrekening en daar doet iedereen wat voor terug, dus wij ook.” (Bdb)

“Het blijft een tegenprestatie.” (Bdb)

“Het is wat het is.” (Adb)

“Het klinkt als een dwangbevel.” (Bad)

“Ik zou liever zeggen een ‘voor’ prestatie, dat ‘tegen’ klinkt zo negatief.” (Baf)

“Het klinkt als genoegdoening.” (Baf)

“Het kan heel snel negatief uitvallen: “ik geef iets aan jou en verwacht dan iets terug.” (Aaf)

“Het levert weerstand op als je in een situatie waar je niet voor hebt gekozen van bovenaf te horen krijgt dat je iets moet doen.” (Aaf)

Eerder kwam al naar voren dat de term ook suggereert dat met het leveren van een tegenprestatie men verder ontslagen lijkt te zijn van een eventuele zoektocht naar betaald werk. Enerzijds kan dit prettig zijn, anderzijds voelt het ook als een soort ‘afschrijven’ en ‘in de steek laten’ van een groep. Volgens een

aantal deelnemers binnen het algemeen publiek moet een tegenprestatie echter op termijn juist kunnen leiden naar betaald werk.

Gevraagd naar een betere benaming worden In Amsterdam en Den Bosch enkele suggesties gegeven, die echter niet breed worden gedragen. Men denkt bijvoorbeeld aan het verwerken van het element 'participatie'. Het voordeel daarvan is dat het dan om 'meedoen' gaat. Ook lijkt het aan te sluiten bij de Participatiewet waarmee veel deelnemers bekend zijn. Ander elementen die wellicht meer benadrukt kunnen worden zijn 'activering', 'sociaal', 'perspectief', 'terugdoen' en 'maatschappelijke verbinding' maar men vindt het lastig om een passende omschrijving te formuleren. In Amersfoort komen beide groepen met de suggesties: bijdrage, wederdienst, zelfontplooiing, groeiproces, werken aan jezelf. Men vindt dat de betekenis voor het individu meer naar voren mag komen en dat het ook duidelijk moet zijn dat het een positieve benadering is. *“Niet benaderen als tegenwerkers maar als medewerkers.”*

Kortom: de term tegenprestatie dekt de lading maar wordt niet als prettig ervaren. De deelnemers zouden het beter vinden als er meer nadruk wordt gelegd op de elementen 'meedoen' en 'je eigen ontwikkeling'.

4 Tegenprestatie: draagvlak en invulling

4.1 Draagvlak tegenprestatie afhankelijk van het doel

We hebben de deelnemers in Amsterdam de volgende omschrijving van een tegenprestatie voorgelezen:

“Met een bijstandsuitkering moet men een tegenprestatie verrichten als de gemeente waarin men woont hierom vraagt. Bij een tegenprestatie gaat het om een onbetaalde maatschappelijk nuttige activiteit van doorgaans beperkte duur en omvang. Het mag geen werk zijn waar men normaal gesproken voor wordt betaald.”

De eerste reacties op deze omschrijving van tegenprestatie zijn over het algemeen negatief en gaan vaak in op het ‘moeten’. Het doel van de tegenprestatie blijkt er onvoldoende uit en men zet vraagtekens bij de aard van de activiteit. We krijgen de volgende reacties:

“Klinkt alsof dit het eindstation is, als je tegenprestatie levert is het goed, terwijl het doel moet zijn om uit de bijstand te komen.” (Aad)

“Het woord moeten is onterecht, er moet eerst gewerkt worden aan oplossen van problemen van mensen in de bijstand.” (Aad)

“Dit moet je bij mensen met psychische problemen niet proberen.” (Aad)

“Moeten vind ik een slecht woord.” (Bad)

“De meeste betaalde banen zijn vrijwilligerswerk geworden.” (Bad)

“Ik doe dingen omdat ik dat zelf wil, niet omdat het moet.” (Bad)

Vanwege de negatieve reacties op de dwang in de omschrijving en de weerslag die dat op het gesprek had, hebben we de deelnemers in Den Bosch en Amersfoort een aangepaste omschrijving voorgelegd:

“De tegenprestatie is belangrijk om mensen mee te kunnen laten doen. Het is belangrijk dat gemeenten zich actief inspannen om iedereen in de bijstand te activeren en dat mensen zodoende een niet vrijblijvende bijdrage leveren aan de samenleving en aan het eigen welzijn.”

Uit de reacties op deze omschrijving blijkt dat dit perspectief door het algemeen publiek meer positief wordt ontvangen. De reacties gaan direct in op de rol van de gemeente. Men vindt het uitgangspunt goed en de rol die gemeenten wordt toegedacht verstandig. De reacties:

“Het klinkt verstandig.” (Adb)

“Mensen moeten gestimuleerd worden, ze moeten kijken wat mensen willen.” (Adb)

“Goed plan.” (Adb)

“Gemeente moet meer stimuleren en meer begeleiden.” (Adb)

“Goed dat de gemeente zich actief inspannt.” (Aaf)

Maar ook worden er weer direct vraagtekens gezet bij het element ‘niet vrijblijvend’. Want in de ogen van de deelnemers in Amersfoort is het leveren van een tegenprestatie niet voor iedereen weggelegd.

De bijstandsgerechtigden in Den Bosch en Amersfoort reageren in eerste instantie ook op deze omschrijving negatief. Hun grootste kritiek is dat er niet gekeken wordt naar wat mensen kunnen en willen, dat iedereen over een kam wordt geschoren. Ze koppelen de omschrijving direct aan hun eigen ervaringen. We horen bijvoorbeeld:

“Flauwekul.” (Bdb)

“Schandalig, de helft van de mensen waar ik mee zit kan gewoon niet werken, die wil je ook niet aan het werk hebben.” (Bdb)

“Het klopt gewoon niet, ze willen iets doen, maar het past gewoon niet bij iedereen.” (Bdb)

“Het voelt wel een beetje als druk, een push in een bepaalde richting zonder rekening te houden met de dingen die je nu al doet.” (Baf)

“Als je dan ergens een tijdje aan het werk bent, dan staan er al weer nieuwe mensen te dringen. Lijkt wel een draaideur effect.” (Baf)

De negatieve reacties willen niet automatisch zeggen dat er geen draagvlak is voor het leveren van een tegenprestatie. Het vragen van een tegenprestatie (mits het passend/naar vermogen is en geen betaald werk verdringt) wordt namelijk door zowel bijstandsgerechtigden als het algemeen publiek ondersteund. De deelnemers vinden dat je zeker mag vragen aan mensen om iets te gaan doen en vinden het ook terecht dat je mensen motiveert om uit hun comfortzone te komen en op die manier meer onder de mensen te komen en waardering te krijgen voor wat je doet. Uiteindelijk kan het leveren van een tegenprestatie ook weer tot een terugkeer op de arbeidsmarkt leiden.

“Natuurlijk mag je mensen vragen iets te gaan doen. Als je gewoon kunt werken, moet je niet lekker in de bijstand zitten, ik snap wel dat ze mensen willen motiveren.” (Bdb)

“Ik kan nooit op een terrasje zitten want dat kost mij te veel geld, maar ik wil wel meedoen.” (Bdb)

“Ik geloof dat er bijna niemand is die lekker thuis zit.” (Bdb)

“Dan heb ik het gevoel dat ze me persoonlijk nodig hebben.” (Bad)

“Ik onderschrijf het wel, je moet toch met mensen om blijven gaan.” (Adb)

“Mensen die zonder werk zitten en vrijwilligerswerk gaan doen, komen zo ook weer in een betaalde baan.” (Adb)

“Een klein zetje vind ik prima, maar een verplichting zoals ga maar blaadjes vegen heeft geen nut.” (Baf)

Wat kan een tegenprestatie opleveren? Volgens bijstandsgerechtigden en algemeen publiek levert een tegenprestatie veel positiefs op:

- voldoening
- positief zelfbeeld
- eigenwaarde
- waardering
- sociale contacten
- netwerk
- daginvulling
- structuur en ritme in de dag

- talentontwikkeling
- uitzicht op een baan
- goed voor je CV
- reden om je te verzorgen

“Als je thuis gaat zitten, ga je je ook frustreren. Als je naar buiten gaat, iets gaat doen, dan kun je even ergens anders aan denken.” (Bdb)

“Dat je kunt zeggen dat je toch hebt gewerkt voor je uitkering.” (Adb)

“Dat je toch iets hebt om naar uit te kijken.” (Adb)

“Je trekt ook weer wat leukers aan.” (Baf)

“Dat ze niet verder afglijden, niet verder naar de knoppen gaan.” (Aad)

“Je moet jezelf goed verzorgen want je moet de deur uit.” (Baf)

“Werkervaring. Een van de factoren dat je heel moeilijk aan het werk komt is dat je geen werkervaring hebt, je hebt een gat in je CV.” (Aaf)

“Door werkervaring kun je je nuttiger gaan voelen en daardoor durven mensen misschien wel te solliciteren.” (Aaf)

Het leveren van een tegenprestatie bezorgt de bijstandsgerechtigden echter ook hoofdbrekens en stress, ingegeven door het opzien tegen het aangaan van verplichtingen en de mogelijke consequenties hiervan. Men denkt dan aan:

- faalangst
- angst voor eventuele stap naar arbeidsmarkt
- kortingen/boetes
- kost veel energie
- kost veel tijd
- de verplichte aanwezigheid
- het stempel dat je in de bijstand zit
- niet in staat zijn om het werk te doen
- niet aan de verwachtingen kunnen voldoen

“Je krijgt er stress van, dat is slecht voor je gezondheid.” (Bad)

“Ik had er moeite mee als ik een dag echt niet kon, dan zeg je op het laatste moment af en dat voelt toch slecht.” (Bad)

“Het kost veel energie, soms best pittig.” (Bdb)

“Als iemand verkeerd ingeschat wordt en het eigenlijk niet aankan.” (Adb)

“Dat je iets moet doen waarmee je niet hogerop komt.” (Baf)

“Je moet in de gaten houden of mensen niet te veel hooi op hun vork nemen.” (Aaf)

“Ze denken al snel dat ze ergens te dom voor zijn.” (Baf)

Volgens de bijstandsgerechtigden wordt de stress veroorzaakt door hun angst om niet goed te functioneren, men heeft angst voor een eventuele stap naar de arbeidsmarkt met de bijbehorende verantwoordelijkheden, angst voor eventuele kortingen als je niet aan de verplichtingen kunt voldoen.

Het lijkt er op dat men nu weet wat men heeft en bang is voor eventuele veranderingen. Ook de eventuele armoedeval als je weer gaat werken en dan allerlei toeslagen kwijtraakt of het opnieuw moeten aanvragen van toeslagen als het werk afloopt, worden genoemd door de bijstandsgerechtigden. Men gaat ervanuit dat eventueel werk veelal tijdelijk zal zijn. Het algemeen publiek ziet vooral voordelen, mits mensen doen wat ze kunnen en er geen dwang achter zit. Het algemeen publiek in Amersfoort herkent veel van de genoemde angsten en vindt dat mensen de kans moeten krijgen een en ander rustig op te bouwen.

In de gesprekken is gevraagd welk doel er voor ogen moet zijn met de tegenprestatie: gaat het om iets terugdoen voor de samenleving of gaat het erom dat bijstandsgerechtigden actief blijven meedoen in de maatschappij? Het doel van een tegenprestatie moet volgens de deelnemers vooral zijn om mensen mee te laten doen in de maatschappij en daarmee te voorkomen dat mensen geen contact meer hebben met de samenleving. Volgens de bijstandsgerechtigden in Amersfoort verkeren veel mensen in een isolement of gaan ze alleen maar om met andere mensen in de bijstand; zelf nemen zij daar nadrukkelijk afstand van, zij zijn voor zover mogelijk altijd actief gebleven. Want actief zijn, bijvoorbeeld in de vorm van het leveren van een tegenprestatie maakt dat je sociale contacten hebt, je bent onderdeel van/verbonden met de maatschappij, je wordt er voor gewaardeerd, je ervaart voldoening, je ontwikkelt jezelf. Maar ook het iets terugdoen voor de samenleving wordt als doel gezien. Het algemeen publiek denkt wat vaker als eerste aan iets terugdoen, maar ook zij vinden dat beide doelen gecombineerd moeten worden. Want iets terugdoen betekent tegelijkertijd dat mensen meedoen, zo is hun overtuiging.

“Je kan het niet los zien. Het meedoen raakt aan het terugdoen en het terugdoen raakt aan het meedoen.” (Adb)

“Ik merk ook dat ik blij word van wat ik voor anderen kan doen.” (Aaf)

De bijstandsgerechtigden die lang hebben gewerkt en nu niet meer aan de slag komen, hebben wat minder begrip voor het leveren van een tegenprestatie in de zin van iets terugdoen voor de samenleving. Zij stellen dat ze hun hele leven al hebben gewerkt en genoeg hebben bijgedragen of premies hebben betaald en voelen zich door het concept tegenprestatie niet aangesproken.

De tegenprestatie kan in basis voor iedereen in de bijstand zinvol zijn, zo stellen de deelnemers. De eventuele stap naar de arbeidsmarkt is volgens zowel bijstandsgerechtigden als het algemeen publiek niet het ultieme doel van de tegenprestatie, dat is alleen weggelegd voor mensen die voldoende kansen hebben op de arbeidsmarkt. Voor degenen die dat kunnen is dat prima, maar ook zonder dat perspectief kan de tegenprestatie zinvol zijn. Voor sommige bijstandsgerechtigden is het volgens deelnemers wel goed om in aanraking te komen met werk en zich te realiseren wat werken inhoudt en op die manier voorbereidende stappen te zetten richting de arbeidsmarkt. Eveneens mag het niet zo zijn dat uitkeringsgerechtigden door middel van de tegenprestatie worden ‘ontslagen’ van stappen richting betaald werk. Dat zou inhouden dat je mensen ‘in de steek laat’.

“Dat iemand zich weer goed gaat voelen, dat je je weer meer voelt.” (Adb)

“Al is het alleen maar om te laten zien wat werken is. Ik weet zeker dat veel mensen nog nooit gewerkt hebben, laat ze maar iets doen, <> al is het maar een uurtje, dan doe je al iets terug.” (Adb)

“Ik vind het wel belangrijk om iets te doen wat ik zelf wil.” (Bdb)

“Het is een doel op zich, anders kom je nooit meer uit die bijstand.” (Aad)

“Het moet geen project zijn dat eindeloos duurt, uiteindelijk moet het wel een baan opleveren.” (Aad)

“Het kan een negatieve spiraal doorbreken.” (Baf)

“Het doel is wordt weer een gelukkig mens.” (Aaf)

“Voor sommige mensen zal werk nooit helemaal het einddoel kunnen zijn.” (Baf)

Het wordt zeker als taak van de overheid/gemeente gezien om mensen te activeren en hen bij de samenleving te blijven betrekken. Een deelnemer in Amersfoort stelt dat je eigenlijk al actie moet ondernemen voordat mensen in de bijstand terecht komen.

Keer op keer komt in de gesprekken terug dat het idee van de tegenprestatie op zich niet verkeerd is maar dat alles staat en valt met de uitvoering. Bijstandsgerechtigden en algemeen publiek zijn het redelijk met elkaar eens dat het geen zin heeft om mensen die echt niet willen of kunnen te dwingen een tegenprestatie te leveren. De uitvoering van de tegenprestatie moet daarom wel zorgvuldig gebeuren, ook als dat financiële consequenties heeft voor de maatschappij.

“Het idee is goed, maar de uitvoering is slecht.” (Bdb)

“Je moet goed kijken dat het echt maatwerk is: wie, wat en hoelang.” (Adb)

“Maar niet dat alles moet, op je eigen tempo, niet dat je een wurgcontract krijgt.” (Bad)

“Ik vind het leuk om Nederlandse les te geven, als ik niet in de bijstand zat had ik dat niet gedaan. En ik vind het echt een verrijking.” (Bad)

“Ik deed al vrijwilligerswerk maar zij wilden dat ik iets anders ging doen.” (Bdb)

“Schoffelen is een taakstraf, dan heb je iets gedaan wat niet mag. Maar ik heb een uitkering, ik heb niets fout gedaan. Waarom word ik dan gestraft?” (Bdb)

“Ik denk wel dat je moet onderzoeken of het haalbaar is, maar het gaat de staat vast handen vol met geld kosten om dat voor iedereen zo goed mogelijk aan te kleden.” (Aaf)

“Iedere situatie is weer anders, daar past niet een standaard stappenplan op.” (Aaf)

Soms is echter een lichte dwang wel goed, om mensen over een barrière te helpen en te laten ervaren dat een tegenprestatie veel positieve kanten kan hebben.

Kortom: voor het leveren van een tegenprestatie ‘naar vermogen’ is zeker draagvlak. Een tegenprestatie naar vermogen houdt in dat er maatwerk moet worden geleverd en dat het geen verplichting kan zijn voor alle bijstandsgerechtigden. Wie wel en niet in staat is om wat te doen moet goed worden onderzocht. Want het leveren van een tegenprestatie kan bijstandsgerechtigden veel opleveren, vooral op het vlak van persoonlijke ontwikkeling en waardering. Daarbij moet wel rekening worden gehouden met de angst die veel bijstandsgerechtigden hebben voor het aangaan van verplichtingen en de mogelijke consequenties daarvan. Meedoen aan de samenleving als doel van de tegenprestatie wordt belangrijker gevonden dat iets terugdoen voor de samenleving. Maar het een sluit het ander niet uit.

4.2 Vooral vrijwilligerswerk is een passende tegenprestatie

Welke activiteiten kunnen volgens de deelnemers gelden als een tegenprestatie? We hebben de deelnemers gevraagd aan welke activiteiten men dan denkt. In de spontaan genoemde activiteiten staat het doen van vrijwilligerswerk in allerlei vormen en maten voorop. Als tweede belangrijke activiteit komen scholing en persoonlijke ontwikkeling naar voren. Aanvullend wordt opnieuw gezegd: het mogen geen dingen zijn die nutteloos zijn en het moet per persoon worden vastgesteld.

De inventarisatie is als volgt:

Figuur 2 activiteiten spontaan genoemd

bijstandsgerechtigden Amsterdam	algemeen publiek Amsterdam
Sportschool bezoeken Zwemmen, yoga Oudere mensen helpen: boodschappen, klusjes Cliniclowns Vrijwilligerswerk Alleen waar je goed in bent: voorlezen, helpen, honden uitlaten Op stembureau zitten	Zorg: helpen met koffie, wandelen, bezigheidstherapie Boeken archiveren in bibliotheek Evenementen opbouwen Schooltuinen helpen Afval prikken Hekken schilderen op kinderboerderij Verkeersregelaar Politie helpen Dierenasiel kinderopvang
bijstandsgerechtigden Den Bosch	algemeen publiek Den Bosch
Vrijwilligerswerk Maatschappelijk verantwoord = positieve bijdrage, nuttig Bijscholing = omscholen, school afmaken Cursussen = beter voelen in je vel assertiviteitstraining Meedraaien met bedrijf, snuffelstage Creatief bezig zijn Repareren van spullen Vervuilde dingen schoonmaken	Werken met senioren Buurtwerk Straten schoonmaken Hulp bij invullen formulieren Groenwerk Computerwerk Overblijfouder Bij sportvereniging Omscholing/bijscholing Inburgering Taal leren Therapie volgen Boodschappen doen
bijstandsgerechtigden Amersfoort	algemeen publiek Amersfoort
Gerichte cursus volgen Mantelzorg geven Vrijwilligerswerk Doen wat je leuk vindt Meedoen aan projecten Mening vragen of geven (belangenbehartiging)	Je oriënteren op wat je wil en kan Tuinieren Waar tekort is aan mensen, mits niet commercieel Stage lopen Werkervaring opdoen In de zorgsector werken Spelletjes met mensen doen Mensen wegbrengen Ouders ondersteunen Je CV opstellen Je bij club aansluiten

We hebben vervolgens een aantal activiteiten voorgelegd en gevraagd of men deze wel of niet als tegenprestatie beschouwt. Voorgelegd zijn:

- vrijwilligerswerk
- mantelzorg
- Nederlandse taal leren
- aan problemen werken, zoals schulden
- aan gezondheid werken, zoals meer bewegen
- laagdrempelige scholing volgen.

Over de passendheid van een aantal van deze activiteiten is weinig discussie, over andere activiteiten verschillen de meningen wel.

Men blijft bijna unaniem van mening dat *vrijwilligerswerk* de meest passende tegenprestatie is, mits het niet gaat om activiteiten die eigenlijk als betaald werk uitgevoerd zouden moeten worden, het om zinvolle activiteiten gaat en mits men in staat is om deze te doen. Vrijwilligerswerk is niet altijd vrijblijvend en dat maakt dat sommige bijstandsgerechtigden daar ook wel tegenop zien. Het is wel de meest 'echte' tegenprestatie, omdat het meer dan bij de andere activiteiten iets betekent voor andere mensen.

Over de activiteit *mantelzorg* is meer verdeeldheid: de een vindt dit wel een passende tegenprestatie (omdat het heel intensief kan zijn en veel tijd vergt), de ander vindt dit iets wat bij ieders leven hoort, het is je morele plicht om je naasten te verzorgen als dat nodig is. Mantelzorg geven aan anderen is ook niet voor iedereen weggelegd, want het stelt eisen aan de sociale vermogens van de verzorger en het moet ook passen voor de zorgbehoevende. Mantelzorg door bijstandsgerechtigden mag niet ter vervanging van professionele zorg dienen. Maar aan de andere kant voorkomt mantelzorg ook dat de kosten van de gezondheidszorg oplopen en daarmee wordt ook een algemeen doel gediend.

"Ik zeg: het is de normaalste zaak van de wereld om voor je man te zorgen." (Bad)

"Ik denk niet dat iedereen mantelzorg bij een onbekende kan doen." (Bad)

"Als je mantelzorg doet, dan kost dat ook minder geld en dan hoeft er minder zorg ingekocht te worden en dan doe je eigenlijk ook iets terug." (Adb)

"Stel ik ga mijn moeder helpen, dat is toch geen werk?" (Aad)

"Je moet niet proberen professionals te vervangen," (Baf)

"Daar moet je wel een beetje een mensenmens voor zijn, er een beetje in gestudeerd hebben." (Aaf)

Een probleem is volgens een deelnemer dat het geven van mantelzorg de kansen op de arbeidsmarkt niet vergroot.

Het volgen van een *Nederlandse taalcursus* vinden de bijstandsgerechtigden een vanzelfsprekende vereiste voor mensen die het Nederlands niet machtig zijn en het kan zeker worden gezien als tegenprestatie. Men lijkt het woord tegenprestatie hier meer op te vatten als een verplichte activiteit die nodig is om vrijwilligerswerk te gaan doen of om uit de bijstand te komen. Het algemeen publiek twijfelt hier meer over, zij vragen zich af of het niet gewoon een verplichting in het algemeen is voor mensen die hier komen wonen.

Werken aan *persoonlijke problemen en/of gezondheid* ziet men deels als passende tegenprestatie. Aan de ene kant kan dit leiden tot meer geschiktheid voor de arbeidsmarkt of het doen van vrijwilligerswerk, aan de andere kant is het iets heel persoonlijks, iets wat je vooral voor je zelf moet doen. Het werken aan schulden vindt men een verkeerd voorbeeld. Men denkt dan aan schuldhulpverlening en dat loopt via andere kanalen. Men vindt dat geen tegenprestatie.

“Als je jezelf op deze manier beter op de rit kunt krijgen, kan je ook makkelijker werken als er weer iets op je pad komt.” (Bdb)

“Iedereen is verantwoordelijk voor zijn eigen lichaam, dat kan je niet zien als tegenprestatie.” (Bdb)

Laagdrempelige scholing als tegenprestatie is zinvol omdat dit de kansen op werk zeker zal vergroten. Als mensen daartoe in staat zijn, dan mag dat zeker van ze worden gevraagd en dan kan het gelden als *tegenprestatie*. Want soms zijn mensen buiten hun schuld achtergebleven met hun opleiding en extra aandacht kan misschien wel tot een diploma leiden.

Kortom: vrijwilligerswerk is volgens alle deelnemers de meest passende tegenprestatie. Men denkt dan aan uiteenlopende werkzaamheden die geen betaald werk mogen verdringen en waarmee je iets kunt betekenen voor andere mensen. Werken aan de beheersing van de Nederlandse taal en overige scholing kunnen ook als tegenprestatie gelden, omdat het de kans op werk kan vergroten. Activiteiten die er op zijn gericht om de eigen problemen op te lossen, worden in mindere mate gezien als tegenprestatie, al kan het oplossen daarvan wel de toeleiding naar betaald werk of vrijwilligerswerk mogelijk maken. Mantelzorg voor de eigen familie of bekenden wordt eerder gezien als reden waarom men geen tegenprestatie kan doen, mantelzorg voor relatief onbekenden wordt ingewikkeld gevonden.

5 Verplichtingen en sancties

5.1 Rol gemeenten bij uitvoering tegenprestatie nu niet optimaal

De gemeente wordt door de deelnemers als de aangewezen partij gezien om bijstandsgerechtigden te activeren. Want de gemeente staat dichterbij de bewoners dan andere overheden. Het algemeen publiek heeft geen goed beeld van de manier waarop de gemeente deze taak invult. Zowel het algemeen publiek als de bijstandsgerechtigden formuleren een aantal voorwaarden aan de uitvoering van deze taak: het is belangrijk dat gemeenten bijstandsgerechtigden het gevoel geven dat ze erbij horen, interesse tonen in de persoon en goed nagaan wat mensen zouden kunnen en willen doen. Maatwerk en individuele aandacht zijn de toverwoorden.

“Om de zoveel tijd met mensen in gesprek gaan en ze laten zien we hebben dit nog, zit er iets voor jou bij.” (Adb)

“Kom eens langs bij mij, vraag hoe het met me gaat.” (Bdb)

“Dat ze vragen wat je interesses zijn.” (Bdb)

“Vragen wat kunnen we voor je doen.” (Bdb)

“Dat je telkens met dezelfde persoon bij de gemeente te maken hebt.” (Aaf)

“Dat je als persoon wordt gezien en niet als nummer.” (Aaf)

“Fijn dat er een centrale contactpersoon is.” (Baf)

Maar deze voorwaarden staan nu soms haaks op de ervaringen die bijstandsgerechtigden opdoen. Desgevraagd horen wij van bijstandsgerechtigden in het gesprek in Den Bosch veel kritiek op de huidige invulling door de gemeente waar ze wonen; zij noemen bijvoorbeeld:

- geen keuze krijgen
- nutteloos werk moeten doen
- onheus bejegend worden
- heel veel moeite moeten doen om ‘eigen’ vrijwilligerswerk te mogen doen als tegenprestatie
- gekort worden op de uitkering door het niet nakomen van een afspraak

“Op dit moment is het zo dat als de gemeente contact zoekt, dat het stress geeft, van o jee wat heb ik gedaan?” (Bdb)

Enkelen hebben goede ervaringen (bijvoorbeeld whatsapp contact met werkcoach) en worden actief begeleid richting arbeidsmarkt. Andere deelnemers hebben weinig contact met de gemeente, bijvoorbeeld omdat ze geen sollicitatieplicht meer hebben. Daar heeft men weinig problemen mee.

In het gesprek in Amersfoort blijkt dat de ervaringen met de gemeente waar men woont wisselend zijn. Enkele mensen vinden het vervelend dat ze inzage moeten geven in de bankafschriften, ze missen een vaste klantmanager. Andere mensen daarentegen vinden dat het contact met de gemeente goed verloopt. Een deelnemer noemt bijvoorbeeld een proef met meer intensief klantcontact die positief is ervaren.

Kortom: de gemeente is de aangewezen partij om bijstandsgerechtigden te activeren. Maatwerk en individuele aandacht moeten daarbij de uitgangspunten zijn. In de ervaring van de bijstandsgerechtigden schort het daar bij de gemeente nogal eens aan.

5.2 Geen draagvlak voor verplichtend karakter tegenprestatie voor iedereen

Er is geen draagvlak onder de deelnemers om alle mensen in de bijstand te verplichten tot het leveren van een tegenprestatie.

“Het mag niet verplicht zijn.” (Bad)

“Sommige mensen kunnen niet aan het werk, ik ben daar ook niet geschikt voor.” (Bad)

“Alleen als het in overleg kan.” (Bad)

“Ik ben tegen het woord verplicht.” (Bdb)

“Ik heb daar een probleem mee, wie bepaalt wie dat kunnen? Nu heb je van die mensen die dat beoordelen, maar ik heb daar geen hoge pet van op.” (Bdb)

“Ik vind in principe wel, maar je moet wel definiëren wie van de groep niet wil en wie niet kan.” (Aad)

“Voor mensen die er toe in staat zijn wel.” (Baf)

“Als je bepaalde dingen gaat verplichten, dan jaag je mensen tegen je in het harnas.” (Baf)

Veel deelnemers vinden wel dat van mensen die in staat zijn om een tegenprestatie te leveren, mag worden verwacht dat ze iets naar vermogen doen. De omschrijving ‘het is niet vrijblijvend’ valt soms in dit verband. Je moet mensen niet dwingen om iets te doen dat ze niet willen of kunnen, maar het moet ook niet te makkelijk zijn om niets te doen. Achterliggende gedachte is ook dat we in Nederland mensen niet uit het oog mogen verliezen of afschrijven. Er moet goed worden onderzocht wie wat kan, zonder daarbij dwang uit te oefenen of de wil van de gemeente op te leggen. Om tot een goede invulling te komen is maatwerk het toverwoord.

“Als de gemeente je iets aanbiedt, dan maak je een keuze of je het wel of niet moet doen.” (Bad)

“Er is voor iedereen altijd wel iets.” (Adb)

“Het moet in overleg, je moet per persoon kijken wat iemand aan kan.” (Bad)

“Als iemand na drie maanden nog steeds niets heeft gedaan dan vind ik dat de gemeente wel iets actiever er achter aan kan zitten.” (Adb)

“Het moet passen, mensen kun je niet zomaar mantelzorger maken.” (Aad)

“Het is maatwerk, je moet vragen: wat heeft die persoon nodig om meer te kunnen bereiken?” (Aad)

“Ik vind stimuleren heel belangrijk, maar ze moeten wel kijken naar wat iemand kan.” (Bdb)

“Hoe kun je dit doen, wat kan je aan, hoeveel kan je aan: dat moeten ze vragen,” (Baf)

“Ook al zijn mensen er niet gelukkig mee, dan vind ik dat je de moeite moet doen om een stukje van de taart te proeven.” (Aaf)

Er is meer draagvlak voor een verplichting voor gemeenten om bijstandsgerechtigden te ondersteunen bij het zoeken naar een passende tegenprestatie dan voor het verplichten van de tegenprestatie zelf. Een ondersteuning en begeleiding die een deel van de bijstandsgerechtigden nu zegt te missen. Maar een aantal bijstandsgerechtigden in Amsterdam lijkt eigenlijk geen prijs te stellen op te veel inmenging van de gemeente, maar vindt het prettiger om met rust te worden gelaten. *“Ze doen toch niets voor mensen in de uitkering.”*

In Den Bosch en Amersfoort is aan het algemeen publiek gevraagd of men vindt dat het geld dat de gemeente in de begeleiding en stimulering van bijstandsgerechtigden stopt gerechtvaardigd is. Dat is zeker het geval. Men verwacht namelijk dat er daardoor mensen uit de bijstand gaan en dat het welzijn van de groep bijstandsgerechtigden ermee wordt vergroot. Het hoeft ook niet kostenneutraal te zijn, *“Het gaat ook om het welzijn van mensen, dat is niet in geld uit te drukken.”* Wel zou het volgens een deelnemer in Amersfoort goed zijn om te onderzoeken wat wel en niet werkt.

Kortom: er is geen draagvlak voor het onder dwang opleggen van een tegenprestatie aan alle bijstandsgerechtigden. Wel mag van gemeenten worden gevraagd dat ze bijstandsgerechtigden op een goede manier ondersteunen bij het zoeken naar een passende tegenprestatie. Gemeenten moeten er rekening mee houden dat een deel van de bijstandsgerechtigden niet zonder meer op deze ondersteuning zit te wachten. Veel deelnemers vinden dat van mensen die in staat zijn om een tegenprestatie te leveren, verwacht mag worden dat ze iets naar vermogen doen. Je moet mensen niet dwingen om iets te doen dat ze niet willen of kunnen, maar het moet ook niet te makkelijk zijn om niets te doen. Maatwerk is het toverwoord.

5.3 Geen draagvlak voor financiële sancties bijstandsgerechtigden

Wat moet er gebeuren met bijstandsgerechtigden die weigeren om een tegenprestatie te leveren? Aan de ene kant vindt het algemeen publiek dat je dit niet zomaar ongestraft kunt laten en roept een aantal van hen ook direct dan je de uitkering moet korten. Maar aan de andere kant verwacht men weinig van financiële sancties. Het inkomen van bijstandsgerechtigden is al heel laag en door boetes op te leggen komen mensen waarschijnlijk verder in de problemen en dit kan ongewenste gevolgen voor de samenleving hebben (zoals criminaliteit). De houding is vaak ‘van een kale kip kun je niet plukken’. Een aantal deelnemers denkt meer in termen van een beloning dan een sanctie. En een beloning kan financieel zijn, maar ook het vooruitzicht op een baan of een abonnement op een vereniging kunnen als beloning gelden. Ook kan het helpen om in de lokale media aandacht te schenken aan de inzet van bijstandsgerechtigden.

“Dan heb je de kans dat mensen de vaste lasten niet meer kunnen betalen.” (Aad)

“Dat kan niet, want de uitkering is al het minimale dat mensen nodig hebben om van te bestaan.” (Adb)

“Dan kun je beter een werkstraf of taakstraf doen.” (Adb)

“Heel vaak hoor je dat mensen die op zo’n manier aan vrijwilligerswerk komen, doorrollen in een baan.” (Adb)

“Je kunt als worst voorhouden dat mensen weer zicht hebben op werk.” (Ab)

“Geef mensen die het wel doen 50 euro of een cadeaubon.” (Aad)

“Belonen hoeft niet direct in geld te zijn, kan ook een abonnement bij een sportvereniging zijn.” (Aaf)

“Als je laat zien wat mensen hebben gedaan, dan kunnen ze daar ook trots op zijn.” (Aaf)

De bijstandsgerechtigden reageren negatief op het opleggen van sancties. Ze vinden dat onrechtvaardig en verwachten dat ze er verder door in de problemen komen. Het idee dat het niet kunnen voldoen aan de verwachtingen gevolgen kan hebben, levert hen angst op. Het kan de relatie met de gemeente die in bepaalde opzichten toch al wankel is ook niet ten goede te komen.

“Ik vind dat kil en koud.” (Bad)

“Dan krijg je er weer een probleem bij.” (Bad)

“We hebben al moeite om onze rekeningen te betalen, laat staan dat je een boete krijgt.” (Bad)

“De bijstand is al een minimum waar je niet van kan leven,” (Baf)

“In het laagste vangnet kun je geen gat knippen.” (Baf)

Kortom: er is geen draagvlak voor sancties voor bijstandsgerechtigden die hun verplichtingen ten aanzien van de tegenprestatie niet nakomen. Sancties zullen ongewenste gevolgen hebben en kunnen de relatie van bijstandsgerechtigden met de gemeente negatief beïnvloeden. Positief belonen zal volgens deelnemers meer effect hebben.

5.4 Afsluitende wensen en adviezen

De deelnemers spreken hun waardering uit voor het uitvoeren van dit onderzoek. Ze vinden het goed dat het ministerie het oor te luisteren legt over dit onderwerp en hopen dat er daadwerkelijk iets mee wordt gedaan.

“Ik vind het wel een goed onderwerp en het is nuttig om hier goed over na te denken.” (Adb)

Gevraagd naar hun laatste wensen en adviezen horen we van de bijstandsgerechtigden in Amsterdam:

“Niet verplicht stellen.”

“Mensen niet bang maken dat ze alles weer overnieuw moeten doen. Meer begeleiding geven en dat mensen ergens langer kunnen blijven.”

“Als je ontslagen wordt dat je dan niet drie maanden geen geld meer krijgt, dat stapelen de problemen zich op.”

“De gemeente moet kijken of ze geen nieuwe banen kan creëren in plaats van al dat vrijwilligerswerk.”

“Ik vind dat ze individueel moeten kijken.”

“Per leeftijd en gezinssituatie kijken.”

“Het zou goed zijn dat je een tijd met je uitkering mee kan.”

De bijstandsgerechtigden in Den Bosch geven ons mee:

“Dat ze iets moeten bedenken voor reiskosten, dat we ook nog ergens naar toe kunnen.”

“Wellicht dat ze scholing kunnen stimuleren.”

“Meer maatwerk.”

“Ik denk ook wel meer maatwerk en stimuleer mensen tot scholing.”

“Maatwerk, jou als individu zien, niet iedereen is hetzelfde.”

“De menselijke maat moet terug.”

“Dat ze mensen in de bijstand niet moeten zien als klaplopers.”

“Kunnen ze ook de term participatiewet afschaffen?”

In Amersfoort formuleren de bijstandgerechtigden de volgende adviezen:

“Laat het einddoel niet altijd werk zijn. Laat projecten die mensen hebben waarde op zich hebben.”

“Het hangt helemaal van de persoon af of ze tegenprestatie kunnen doen, dus maatwerk per persoon leveren.”

“Ik zou willen dat alle gemeenten hetzelfde beleid gaan voeren.”

“Doe dit soort dingen vaker en luister naar de mensen zelf.”

“Bekijk mensen individueel, wat voor problemen men heeft en waarom men niet kan werken.”

“Leg niet de veel druk op mensen, dat ze dingen moeten, het taalgebruik is hierin ook van belang.”

“De dingen die ze gaan doen belonen, maar als ze dingen niet kunnen niet straffen.”

In Amsterdam adviseert het algemeen publiek:

“Je moet een kleine groep uitkiezen met perspectief en die verplichting hoeft niet.”

“De groep die jong is en fysiek wel wat aan kan, die moet op gesprek.”

“Het is moeilijk om dit te regelen, je hebt met zoveel verschillende groepen te maken maar je moet de mensen die echt willen het eerste doen.”

“Willen en kunnen liggen dicht bij elkaar. Maatwerk op basis van data-analyse. Je moet alle mensen goed in kaart brengen en mensen niet afschrijven. Mensen proberen te activeren.”

“Ik vind dat je moet kijken naar het bestand wat er nu is. Wie kan er wel wat. Heel persoonlijk en individueel kijken en vanuit daar kijken hoe het zich ontwikkelt.”

“Wat ik heb gemist is voorkomen. Naar school, dat is de poort. Het is maatwerk. Goede selecties maken. <> Op die manier kun je samen hoop bieden. Niet zomaar neerbuigend op ze neerkijken, ze betrekken.”

“Werken is lonend, dus mensen belonen die vrijwilligerswerk doen. De rest laten zitten.”

“Je moet ze niet verplichten maar wel een reden geven dat als je dit en dit doet dat er een doel achter zit. Je moet voorkomen dat ze het zonder reden doen. Dat er iets positiefs achter zit.”

In den Bosch geven de deelnemers aan dat het meeste al is gezegd en uit men vooral de wens dat er iets met de resultaten van dit onderzoek wordt gedaan.

In Amersfoort tot slot krijgen we de volgende adviezen mee:

“Ga mensen belonen om ze in de maatschappij te betrekken.”

“Ga vooral ook praten met de gemeenten. Er vindt veel decentralisatie plaats en gemeenten weten niet meer waar ze aan toe zijn.”

“Dat het maatwerk wordt zoals we hebben besproken.”

“Dat ze luisteren naar de verhalen uit de maatschappij, de ervaringen van de mensen.”

“Ga in gesprek met degenen die het moeten gaan uitvoeren,”

*“Zo snel mogelijk kijken naar een proeftuin, ga het maar eens doen, voordat je met iedereen gaat praten,
Stel doelen wat je wanneer wil bereiken,”*

“Ga uit van wat de bijstandsmensen nodig hebben, niet van wat je als gemeente wil.”

“Benader bijstandsgerechtigden positief.”

Een deelnemer voegt er tot slot aan toe dat Nederland een ‘werkland’ is en dat het veel met je doet als je werkloos raakt, je voelt je daar negatief op aangekeken. Met dat gevoel moet volgens hem meer dan nu rekening worden gehouden.

Bijlagen

Bijlage 1 Onderzoekverantwoording

Opzet en uitvoering van het onderzoek

Kantar Public heeft op 5, 9 september en 17 oktober 2019 zes groepsgesprekken gevoerd:

- drie groepen bijstandsgerechtigden
- drie groepen algemeen publiek

Per groep wilden we met acht deelnemers in gesprek en hebben daartoe per groep negen deelnemers uitgenodigd.

De werving van deelnemers is door twee professionele selectiebureaus uitgevoerd. Hierbij zijn onderstaande selectiecriteria gehanteerd:

Selectiecriteria bijstandsgerechtigden

- spreiding naar geslacht
- (voor zover mogelijk) spreiding naar leeftijd: 18 - 65 jaar (n=4 18-40 jaar en n=4 41-65 jaar)
- (voor zover mogelijk) spreiding naar Amsterdam/Den Bosch/Amersfoort en omgeving
- duur bijstand: spreiding over mensen die korter dan 5 jaar en langer dan 5 jaar bijstand ontvangen
- Amsterdam: 3 à 4 respondenten met een niet-Nederlandse achtergrond

Selectiecriteria algemeen publiek

- spreiding naar geslacht
- spreiding naar gezinssituatie
- spreiding naar leeftijd: 18 - 75 jaar
- spreiding naar opleiding
- spreiding naar Amsterdam/Den Bosch/Amersfoort en omgeving
- maximaal 2 niet-werkenden
- geen bijstandsgerechtigden
- Amsterdam: 2 à 3 respondenten met een niet-Nederlandse achtergrond
- spreiding naar politieke voorkeur

Deelnemers zijn versluierd uitgenodigd. Algemeen publiek is van tevoren verteld dat het onderwerp van gesprek een 'maatschappelijk onderwerp' zou zijn. Bijstandsgerechtigden is verteld dat het zou gaan om onderwerp waar mensen in de bijstand mee te maken hebben.

In totaal hebben 32 personen deelgenomen aan de groepsgesprekken. Een overzicht van de achtergrondgegevens van de deelnemers is opgenomen in bijlage 2.

Bijlage 2 Overzicht deelnemers

LOCATIE: AMSTERDAM

Groep bijstandsgerechtigden

#	geslacht	leeftijd	Duur bijstand	Opleiding
1	vrouw	61	4 jaar	mbo
2	man	61	37 jaar	lbo
3	man	51	9 jaar	mavo
4	man	53	5 jaar	mbo-2
5	man	30	3 maanden	mbo-4
6	vrouw	56	3 jaar	mbo
7	vrouw	37	bijna 5 jaar	mbo-3
8	vrouw	28	2 jaar	mbo-2

Groep algemeen publiek

#	geslacht	leeftijd	gezinssituatie	Opleiding
1	man	54	gezin met kids	wo
2	man	63	gehuwd (geen thuisw. kids meer)	mbo
3	man	42	deels alleenstaand/deels samenwonend	mbo-2
4	man	66	gehuwd (geen thuisw. kids meer)	mavo
5	vrouw	29	alleenstaand	mbo-4
6	vrouw	33	gezin met kids	hbo
7	vrouw	20	thuiswonend	havo
8	vrouw	48	lat-relatie en kids	hbo

LOCATIE: DEN BOSCH*groep bijstandgerechtigden*

#	geslacht	leeftijd	gezinssituatie	Opleiding	Hoe lang in de bijstand?
1	Vrouw	63	Alleenstaand, uitwonende kinderen	MBO niveau 1/2	5 jaar of langer
2	Vrouw	35	Getrouwd, thuiswonende kinderen	MBO niveau 3/4	2 tot 3 jaar
3	Vrouw	61	Alleenstaand, uitwonende kinderen	MBO niveau 3/4	2 tot 3 jaar
4	Vrouw	39	Alleenstaand	Basisschool/LBO/VMBO	5 jaar of langer
5	Man	65	Alleenstaand	HBO	5 jaar of langer
6	Man	24	Alleenstaand	MBO niveau 3/4	3 tot 5 jaar
7	Man	57	Alleenstaand	MBO niveau 1/2	5 jaar of langer
8	Man	44	Alleenstaand	Basisschool/LBO/VMBO	2 tot 3 jaar

groep algemeen publiek

#	geslacht	leeftijd	gezinssituatie	Opleiding	
1	Man	56	Getrouwd, thuiswonende kinderen	MBO niveau 3/4	
2	Man	57	Samenwonend, uit/thuiswonende kinderen	MBO niveau 3/4	
3	Vrouw	59	Alleenstaand,	HAVO/VWO	
4	Vrouw	26	Alleenstaand	HBO	
5	Vrouw	34	Alleenstaand	HBO	
6	Man	32	Samenwonend	WO	
7	Vrouw	36	Alleenstaand, thuiswonende kinderen	MBO niveau 1/2	
8	Vrouw	49	Getrouwd, thuiswonende kinderen	MBO niveau 1/2	

LOCATIE: AMERSFOORT

groep bijstandsgerechtigden

#	geslacht	leeftijd	Opleidingsniveau	Aantal jaren in de bijstand
1	Vrouw	53	MBO niveau 3/4	2 tot 3 jaar
2	Vrouw	63	HBO	0 - 2 jaar
3	Vrouw	59	Basisschool/LBO/VMBO	5 jaar of langer
4	Man	26	MBO niveau 3/4	0 - 2 jaar
5	Man	62	MBO niveau 3/4	5 jaar of langer
7	Man	53	Basisschool/LBO/VMBO	5 jaar of langer
8	Vrouw	29	MBO niveau 1/2	3 tot 5 jaar
9	Man	44	Basisschool/LBO/VMBO	5 jaar of langer

groep algemeen publiek

#	geslacht	leeftijd	Opleidingsniveau	
1	Vrouw	62	MBO niveau 1/2	
2	Vrouw	48	MBO niveau 3/4	
3	Man	52	MBO niveau 1/2	
5	Man	33	MBO 4	
6	Man	48	MBO niveau 3/4	
7	Vrouw	24	HBO	
8	Vrouw	35	HBO	
9	Vrouw	50	WO	

Bijlage 3 gespreksleidraden gehanteerd in Amsterdam

VERSIE: BIJSTANDSGERECHTIGDEN

A. Introductie en kennismaking (15 minuten)

- Welkom heten bij Kantar
- Opdrachtgever: vertellen we aan het eind
- Thema: we gaan het hebben over een onderwerp dat ons allemaal aangaat
- Spelregels:
 - Het gaat om meningen, dat betekent dat er geen goede of foute antwoorden zijn. Verzoek om vrijuit te spreken.
 - Verzoek om mobiele telefoons uit te zetten.
 - Opname, meekijken en anonimiteitwaarborg.
- We beginnen met voorstelronde: naam, leeftijd, bezigheden, gezinssituatie.

B. Verwachtingen tav inzetbaarheid bijstandsgerechtigden (15 minuten)

- Wat vindt u op dit moment goed gaan in Nederland? En wat gaat er volgens u minder goed?
- Er zijn in Nederland heel veel mensen met werk en er zijn ook mensen zonder werk. Hoe kijkt u aan tegen mensen zonder werk: is dat voor u een en dezelfde groep of maakt u daar onderscheid tussen? Hoe dan? Waar zitten volgens u verschillen in? *INT: check op mensen in de WW, mensen met een arbeidsongeschiktheid uitkering, mensen met een bijstandsuitkering*
- Ik wil het met u verder hebben over mensen met een bijstandsuitkering: wat is uw beeld van mensen met een bijstandsuitkering? Hoe kijkt u tegen mensen met een bijstandsuitkering aan?
- Hoe komt men in een bijstandsuitkering terecht; welke omstandigheden spelen daarbij een rol?
- Hoe ziet de daginvulling van mensen in de bijstand er uit?

C. Eerste associaties bij het principe van tegenprestatie (15 minuten)

- Waar denkt u aan bij de term 'tegenprestatie'? Wat roept dat bij u op? Waar denkt u dan aan? *INT: leg uit dat we niet naar een definitie zoeken. Inventariseer op flipover*
- Welk gevoel roept deze term bij u op? Waarom krijgt u er dit gevoel bij?
- Heeft u wel eens gehoord van het 'leveren van een tegenprestatie bij een bijstandsuitkering'? Wat denkt u dat het inhoudt? Heeft u daar zelf ervaring mee?
- Aan wat voor soort tegenprestaties denkt u dan? OF: om wat voor tegenprestaties gaat het dan?
- Voor wie geldt dit volgens u iedereen in de bijstand of bepaalde groepen? Wie wel/wie niet? Waarom?

D. Passende tegenprestaties voor bijstandsgerechtigden (45 minuten)

- Met een bijstandsuitkering moet men een tegenprestatie verrichten als de gemeente waarin men woont hierom vraagt. Bij een tegenprestatie gaat het om een onbetaalde maatschappelijk nuttige activiteit van doorgaans beperkte duur en omvang. Het mag geen werk zijn waar men normaal gesproken voor wordt betaald.
- Als u dit hoort: wat vindt u er dan van? In hoeverre bent u het ermee eens of oneens dat mensen in de bijstand een tegenprestatie leveren? Waarom vindt u dat?
- *INT: ga ladder met behulp van onderstaande voorbeeldvragen*
 - Waarom terecht/onterecht?
 - Waarom vind je het wel/niet erg als mensen (herhaal antwoord)
 - Wat betekent het als dat gebeurt/niet gebeurt?
 - Welk gevoel levert u dat op?
- Wat levert het mensen met een bijstandsuitkering op om een tegenprestatie te doen, wat is er positief aan voor hen?
- En wat is er negatief aan voor hen?
- Met het leveren van een tegenprestatie wordt een doel nagestreefd. Sommige mensen gaan uit van het standpunt: met een tegenprestatie doen mensen met een bijstandsuitkering 'iets terug richting de

maatschappij'. Andere mensen zeggen: met een tegenprestatie blijven mensen 'maatschappelijk actief/doen ze mee'. Met welk standpunt bent u het meeste eens? Kunt u dat noteren voor u zelf?

- Wie is het meer met de groep eens die zegt het belangrijk te vinden dat mensen iets terugdoen voor de maatschappij. Waarom vindt u dat?
- En wie is het het meeste eens met het 'actief blijven/meedoen' als argument? Waarom?
- Bij dit laatste speelt dus eigenlijk een rol dat het goed is voor de persoonlijke ontwikkeling van mensen om actief te zijn, zodat ze niet in een isolement terechtkomen. In hoeverre vindt u het een taak van de overheid/gemeente om mensen te ondersteunen om mee te doen en ze niet aan de kant te laten staan? Waarom?

INT.: check op of stapjes zetten richting arbeidsmarkt ook van belang wordt gevonden

- Als we het hebben over tegenprestaties kun je aan verschillende tegenprestaties denken. U heeft hierover al uw eerste ideeën gegeven. Waar denkt u inmiddels aan: wat zouden volgens u tegenprestaties zijn die je kunt vragen aan mensen met een bijstandsuitkering? *INT: noteer op flipover*
- Ik wil u een aantal voorbeelden voorleggen en vragen wat u hiervan vindt: zou dit volgens u kunnen vallen een tegenprestatie? En doet u dit soort activiteiten of zou u daartoe bereid zijn? *INT: formulier*
 - vrijwilligerswerk
 - mantelzorg
 - taal cursus volgen
 - werken aan persoonlijke problemen, zoals schulden
 - werken aan gezondheid: meer bewegen
 - het volgen van laagdrempelige scholing
- Kunt u uw antwoorden toelichten? *INT: laat deelnemers ook uitleggen wat ze verstaan onder vrijwilligerswerk en mantelzorg*

E. Verplichtingen en sancties (15 minuten)

- In hoeverre vindt u dat het verplicht moet zijn om een tegenprestatie te leveren om 'iets terug te doen voor de maatschappij'? Waarom wel, waarom niet?
- In hoeverre vindt u dat het verplicht moet zijn om een tegenprestatie te leveren om 'maatschappelijk actief te zijn/mee te doen'?
- Stel dat het verplicht is: op wat voor manier moet het dan verplicht zijn? Waarom vindt u dat? *INT: bijvoorbeeld aanbod van de gemeente moeten accepteren/keuze krijgen in activiteiten, bepaald aantal uren per week*
- Geldt een eventuele verplichting voor iedereen in de bijstand of alleen voor bepaalde groepen? Voor wie wel/wie niet? Waarom vindt u dat? *INT: bijvoorbeeld vanaf een aantal jaar in de bijstand, tot bepaalde leeftijd*
- En wat moet er volgens u gebeuren als een bijstandsgerechtigde weigert om mee te werken aan een tegenprestatie?
- Wat vindt u ervan als een gemeente een boete geeft aan mensen die weigeren om een tegenprestatie te doen? Wat voor boete zou het dan moeten zijn? Een vast bedrag of een korting op de uitkering?
- In hoeverre moet het voor gemeenten verplicht zijn om een tegenprestatie te vragen aan bijstandsgerechtigden? En moeten gemeenten dan worden gecontroleerd worden of ze het doen? Zo ja, wie of wat moet dat dan doen?

F. De benaming en alternatieve benamingen (5 minuten)

- We hebben het tot nu toe de hele tijd gehad over 'een tegenprestatie leveren'. Wat vindt u eigenlijk van deze term?
- In hoeverre past het bij het type activiteiten die we net hebben doorlopen? Past het beter bij bepaalde soorten activiteiten en minder bij andere? Waarom?
- Wat zou eventueel een betere term zijn? Hoe zou u het noemen?

G. Tot slot (10 minuten)

- We doen dit onderzoek voor het ministerie van Sociale Zaken en werkgelegenheid. Wat vindt u ervan dat het ministerie dit onderzoek laat uitvoeren? Wat maakt u daaruit op?
- Wat moet het ministerie hier nu mee, wat moet ze zich vooral aantrekken?
- Zijn er nog dingen niet aan de orde geweest, maar die u wel belangrijk vindt om te noemen?
- Vragen uit de meekijkruimte?

VERSIE: ALGEMEEN PUBLIEK

A. Introductie en kennismaking (15 minuten)

- Welkom heten bij Kantar
- Opdrachtgever: vertellen we aan het eind
- Thema: we gaan het hebben over een onderwerp dat ons allemaal aangaat
- Spelregels:
 - Het gaat om meningen, dat betekent dat er geen goede of foute antwoorden zijn. Verzoek om vrijuit te spreken.
 - Verzoek om mobiele telefoons uit te zetten.
 - Opname, meekijken en anonimiteitwaarborg.
- We beginnen met voorstelronde: naam, leeftijd, bezigheden, gezinssituatie.

B. Verwachtingen tav inzetbaarheid bijstandsgerechtigden (15 minuten)

- Wat vindt u op dit moment goed gaan in Nederland? En wat gaat er volgens u minder goed?
- Er zijn in Nederland heel veel mensen met werk en er zijn ook mensen zonder werk. Hoe kijkt u aan tegen mensen zonder werk: is dat voor u een en dezelfde groep of maakt u daar onderscheid tussen? Hoe dan? Waar zitten volgens u verschillen in? *INT: check op mensen in de WW, mensen met een arbeidsongeschiktheid uitkering, mensen met een bijstandsuitkering*
- Ik wil het met u verder hebben over mensen met een bijstandsuitkering: wat is uw beeld van mensen met een bijstandsuitkering? Hoe kijkt u tegen mensen met een bijstandsuitkering aan?
- Hoe komt men in een bijstandsuitkering terecht denkt u; welke omstandigheden spelen daarbij een rol?
- Kent u mensen in uw omgeving die een bijstandsuitkering hebben? Hoe zijn zij in hun situatie terecht gekomen?
- Hoe ziet de daginvulling van mensen in de bijstand er uit?

C. Eerste associaties bij het principe van tegenprestatie (15 minuten)

- Waar denkt u aan bij de term 'tegenprestatie'? Wat roept dat bij u op? Waar denkt u dan aan? *INT: leg uit dat we niet naar een definitie zoeken. Inventariseer op flipover*
- Welk gevoel roept deze term bij u op? Waarom krijgt u er dit gevoel bij?
- Heeft u wel eens gehoord van het 'leveren van een tegenprestatie bij een bijstandsuitkering'? Wat denkt u dat het inhoudt?
- Aan wat voor soort tegenprestaties denkt u dan?
- Voor wie zou dit kunnen gelden: iedereen in de bijstand of bepaalde groepen? Wie wel/wie niet? Waarom?

D. Passende tegenprestaties voor bijstandsgerechtigden (45 minuten)

- Met een bijstandsuitkering moet men een tegenprestatie verrichten als de gemeente waarin men woont hierom vraagt. Bij een tegenprestatie gaat het om een onbetaalde maatschappelijk nuttige activiteit van doorgaans beperkte duur en omvang. Het mag geen werk zijn waar men normaal gesproken voor wordt betaald.
- Als u dit hoort: wat vindt u er dan van? In hoeverre bent u het ermee eens of oneens dat mensen in de bijstand een tegenprestatie leveren? Waarom vindt u dat?
- *INT: ga ladders met behulp van onderstaande voorbeeldvragen*
 - Waarom terecht/onterecht?

- Waarom vind je het wel/niet erg als mensen (herhaal antwoord)
- Wat betekent het als dat gebeurt/niet gebeurt?
- Welk gevoel levert u dat op?
- Wat levert het mensen met een bijstandsuitkering op om een tegenprestatie te doen, wat is er positief aan voor hen?
- En wat is er negatief aan voor hen?
- Met het leveren van een tegenprestatie wordt een doel nagestreefd. Sommige mensen gaan uit van het standpunt: met een tegenprestatie doen mensen met een bijstandsuitkering 'iets terug richting de maatschappij'. Andere mensen zeggen: met een tegenprestatie blijven mensen 'maatschappelijk actief/doen ze mee'. Met welk standpunt bent u het meeste eens? Kunt u dat noteren voor u zelf?
- Wie is het meer met de groep eens die zegt het belangrijk te vinden dat mensen iets terugdoen voor de maatschappij. Waarom vindt u dat?
- En wie is het het meeste eens met het 'actief blijven/meedoen' als argument? Waarom?
- Bij dit laatste speelt dus eigenlijk een rol dat het goed is voor de persoonlijke ontwikkeling van mensen om actief te zijn, zodat ze niet in een isolement terechtkomen. In hoeverre vindt u het een taak van de overheid/gemeente om mensen te ondersteunen om mee te doen en ze niet aan de kant te laten staan? Waarom?
- INT.: check op of stapjes zetten richting arbeidsmarkt ook van belang wordt gevonden*
- Als we het hebben over tegenprestaties kun je aan verschillende tegenprestaties denken. U heeft al uw eerste ideeën over gegeven. Waar denkt u inmiddels aan: wat zouden volgens u tegenprestaties zijn die je kunt vragen aan mensen met een bijstandsuitkering? *INT: noteer op flipover*
- Ik wil u een aantal voorbeelden voorleggen en vragen wat u hiervan vindt: zou dit volgens u kunnen vallen een tegenprestatie? *INT: overhandig invulformulier. Meerdere antwoorden*
 - vrijwilligerswerk
 - mantelzorg
 - taalcursus volgen
 - werken aan persoonlijke problemen, zoals schulden
 - werken aan gezondheid: meer bewegen
 - het volgen van laagdrempelige scholing
- Kunt u uw antwoorden toelichten? *INT: laat deelnemers ook uitleggen wat ze verstaan onder vrijwilligerswerk en mantelzorg*

E. Verplichtingen en sancties (15 minuten)

- In hoeverre vindt u dat het verplicht moet zijn om een tegenprestatie te leveren om 'iets terug te doen voor de maatschappij'? Waarom wel, waarom niet?
- In hoeverre vindt u dat het verplicht moet zijn om een tegenprestatie te leveren om 'maatschappelijk actief te zijn/mee te doen'?
- Stel dat het verplicht is: op wat voor manier moet het dan verplicht zijn? *INT: bijvoorbeeld aanbod van de gemeente moeten accepteren/keuze krijgen in activiteiten, bepaald aantal uren per week* Waarom vindt u dat het op deze manier moet?
- Moet een eventuele verplichting gelden voor iedereen in de bijstand of alleen voor bepaalde groepen? Voor wie wel/wie niet? *INT: bijvoorbeeld vanaf een bepaald aantal jaar in de bijstand, tot een bepaalde leeftijd, etc.* Waarom?
- En wat moet er volgens u gebeuren als een bijstandsgerechtigde weigert om mee te werken aan een tegenprestatie?
- Wat vindt u ervan als een gemeente een boete geeft aan mensen die weigeren om een tegenprestatie te doen? Wat voor boete zou het dan moeten zijn? Een vast bedrag of een korting op de uitkering?
- In hoeverre moet het voor gemeenten verplicht zijn om een tegenprestatie te vragen aan bijstandsgerechtigden? En moeten gemeenten dan worden gecontroleerd worden of ze het doen? Zo ja, wie of wat moet dat dan doen?

F. De benaming en alternatieve benamingen (5 minuten)

- We hebben het tot nog toe de hele tijd over 'het leveren van een tegenprestatie'. Wat vindt u eigenlijk van deze term? Waarom vindt u dat?
- In hoeverre past het bij het type activiteiten die we net hebben doorlopen? Past het beter bij bepaalde soort activiteiten en minder bij andere? Waarom?
- Wat zou eventueel een betere term zijn? Hoe zou u het noemen?

G. Tot slot (10 minuten)

- We doen dit onderzoek voor het ministerie van Sociale Zaken en werkgelegenheid. Wat vindt u ervan dat het ministerie dit onderzoek laat uitvoeren? Wat maakt u daaruit op?
- Wat moet het ministerie hier nu mee, wat moet ze zich vooral aantrekken?
- Zijn er nog dingen niet aan de orde geweest, maar die u wel belangrijk vindt om te noemen?
- Vragen uit de meekijkruimte?

